

Ewa Nowak-Pasterska

Z problematyki kształtowania się polskich nazwisk. Model odmiejscowy na *-ski* w antroponimii poznańskiej XVII i XVIII wieku

Przeprowadzone przeze mnie badanie antroponomastyczne pozwoliło mi bacznie przyjrzeć się fragmentowi dawnej antroponimii Poznania. Dało tym samym przyczynek do pokazania jej rozwoju w okresie średniopolskim¹. Artykuł ten – w wymiarze teoretycznym – jest próbą zwięzłego przedstawienia problematyki kształtowania się polskich nazwisk, w szczególności jednego z typów motywacyjnych polskiego nazwiska, jakim jest przymiotnikowy model odmiejscowy na *-ski*, w wymiarze nieco bardziej praktycznym – próbą przedstawienia wyników onomastycznej analizy poznańskich nazwisk odmiejscowych z XVII i XVIII wieku. Podstawą tej analizy były historyczne antroponimy mieszczan poznańskich poświadczone w rejestrach podatku czopowego z lat 1634–1789, wchodzących w skład zespołu archiwalnego *Akta Miasta Poznania*². Na stronach rękopiśmiennych ksiąg znalazły się liczne wykazy podatników miejskich parających się produkcją i obrotem handlowym alkoholu, notowanych najczęściej

---

¹ Zob. *Słownik nazwisk mieszkańców Poznania XVI–XVIII wieku*, red. I. Sarnowska-Giefing, t. 1, A–F, Poznań 2011 (kolejne tomy w druku). Słownik dokumentuje nazewnictwo osobowe wyekscerpowane z rozmaitych archiwalnych dokumentów kancelarii miejskiej. Przedstawiona w artykule problematyka nazwisk odmiejscowych dotyczy nazwisk wypisanych z ściśle określonego typu dokumentu, tj. rejestrów podatku czopowego z lat 1636–1789.

² Czopowe – podatek wprowadzony w Polsce w II połowie XV wieku, płacony przez mieszczan od wyrobu, sprzedaży i importu trunków – piwa, wódki, miodu, a od 1629 roku także wina. W szczytowym okresie dochody z czopowego stanowiły niemal jedną trzecią dochodów państwa. Podatek był pierwowzorem późniejszej akcyzy. Najdłużej – aż do początków XIX wieku – obowiązywał w Królestwie Polskim oraz pod zaborem pruskim.

tylko za pomocą nazwiska lub imienia i nazwiska, poprzedzonego grzecznościowym *Pan*, niekiedy *Jaśnie Pan*, *Sławetny Pan*, *Szlachetny Pan* czy *Wielmożny Pan*³. Dokumenty archiwalne tworzą 21 ksiąg i rejestrują nazewnictwo z okresu ponad 150 lat. Nie były one jednak w owym czasie prowadzone regularnie bądź też nie zachowały się w całości do dnia dzisiejszego. Zasób materiału antroponimicznego jest jednak na tyle równomiernie i proporcjonalnie rozłożony w wieku XVII i w wieku XVIII, że pozwala na uzasadnione i wiarygodne porównanie zjawisk socjoonomastycznych w obu wiekach (w wieku XVII w spisach czopowego naliczyłam 1145 nazwisk, a w wieku XVIII – 1153). Metodologicznym podłożem moich badań jest onomastyka kulturowa, ściślej antroponomastyka, zgodnie z zasadami której językowa interpretacja nazwisk winna być poparta ich możliwie najszerszą interpretacją pozajęzykową – kulturową, tożsamościową, socjologiczną. Podejmując próbę klasyfikacji nazwisk, skłaniam się ku rozwiązaniom opierającym się na kryterium motywacyjno-etymologicznym. W artykule tym chciałabym poświęcić więcej uwagi nazwiskom, u których podstaw znajdują się nazwy geograficzne, nazwy miejscowe. Sytuuję je w zbiorze nazwisk od nazw własnych, obok nazwisk motywowanych imionami, nazwisk motywowanych nazwami etnicznymi czy nazwisk motywowanych nazwami herbowymi. W historycznej antroponimii poznaniaków dominują jednak wyraźnie nazwiska odapelatywne⁴. Model odmiejscowy zaś jest dominujący wśród antroponimów motywowanych przez warstwę *nomen proprium*.

Warto przyrzeć się pokrótce dziejom polskiego systemu antroponimicznego, ponieważ dopiero XX wiek przyniósł takie znaczenie terminu „nazwisko”, jakim posługujemy się współcześnie. Nazwisko

³ Spis podatkowy jako rodzaj dokumentu nie wymagał z pewnością rozbudowanych, wieloelementowych identyfikacji osób. Dominują w nim modele identyfikacyjne w postaci: *nazwisko* lub *imię + nazwisko*.

⁴ Obok antroponimów motywowanych nazwami własnymi należy wydzielić antroponimy motywowane wyrazami pospolitymi, czyli apelatywną warstwę języka. Nie stanowią one jednak przedmiotu zainteresowania niniejszego artykułu. Szerzej na ten temat wypowiadam się w artykule *Odapelatywna antroponimia mieszczan poznańskich na przykładzie rejestrów czopowego z XVII i XVIII wieku*, w: *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów sławistycznych*, red. A. Kołodziej, M. Bańko-Kowalczyk, A. Nowakowska, Čevrný Kostelec 2013, s. 179–185.

w rozumieniu dzisiejszym to rodzinna i dziedziczona po ojcu lub matce, mająca ustaloną postać językową i graficzną, stojąca na drugim miejscu po imieniu i prawnie chroniona nazwa własna. Nazwisko chronologicznie późniejsze jest od imienia, ponieważ powstało w celu dokładniejszej identyfikacji osoby. Jest obowiązkowe i powszechne, ma charakter oficjalny i nie ulega zdrobnieniom. To zasadniczo różnicuje je od przydomków i imion. Takie znaczenie terminu pojawiło się w początkach XX wieku, ponieważ jeszcze w wieku XIX mówiono o nazwiskach miast, roślin, zwierząt. Wyraz ten był po prostu synonimem wyrazu *nazwa*. Na wyrażenie pojęcia „nazwisko” używano zaś innego wyrazu:

To że w okresie od XII do połowy XIX wieku nie istniał termin *nazwisko* o dzisiejszym znaczeniu nie dowodzi, że nie istniało pojęcie nazwiska jako nazwy osobowej występującej obok imienia, wspólnej całej rodzinie (rodowi). Obecność pojęcia *nazwisko* w języku polskim poświadczona jest już w XV wieku. Wyrażał je jednak inny wyraz, mianowicie wyraz *imię*...⁵

Dopiero w wieku XIX i w pierwszej połowie wieku XX następowało też stabilizowanie się formy językowej i pisowni nazwisk. Jednak świadomość potrzeby ich ujednoczenia rozpoczęła się już w wieku XVI. Proces ten trwał długo, szybciej zachodził w drukach aniżeli w dokumentach rękopiśmiennych. Kazimierz Rymut pisze:

Ustalanie się pisowni nazwisk szło równoległe z ustalaniem się zasad ortografii języka polskiego, ale pisownia nazwisk dodatkowo uzależniona była od procesu ustalania się formy językowej⁶.

Onomasta dowodzi, że na nazwisko należy patrzeć jak na rezultat pewnego procesu historycznego. Pierwotnym sposobem nazywania ludzi, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, był system jednoimienny, czyli jednonazwowy. Później obok imion pojawiały się drugie określenia nazewnicze, które miały początkowo charakter dodatkowy – wskazywały zawód, imię ojca, pochodzenie, także nazwę pospolitą o charakterze przydomkowym. Często drugie określenie stanowiła forma patronimiczna z sufiksem *-ic*. System dwuimienny tworzył się w Polsce

⁵ Zob. Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 19.

⁶ K. Rymut, *Pisownia nazwisk polskich*, w: *idem, Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1, Wrocław 1999, s. 62.

od XIII wieku i stanowił drugi etap rozwoju po systemie jednoimiennym. Od połowy wieku XIII wzrastała też liczba źródłowych poświadczeń dwunazwowego systemu nazywania ludzi. Podwojoną nazwę spotykano najczęściej wśród szlachty. W sumie w wiekach XV i XVI szlachta używała trzech sposobów nazywania: samego imienia, imienia wraz z nazwą wsi, z której dana osoba pochodziła, bądź też imienia z nazwą osobową, najczęściej formacją odmiejscową na *-ski*. Już pod koniec XV wieku również mieszczanie żyjący w większych miastach przyjęli dwuimienny sposób nazywania się. Chłopi pozostawali przy jednym imieniu lub dodawali do niego przydomek. Końcowy okres utrwalania się systemu dwunazwowego zbiegł się z rozporządzeniami prawnymi państw, do których należały ziemie polskie w trakcie rozbiorów. Stałe nazwiska musieli posiadać nie tylko mieszkańcy dawnych ziem polskich, ale i Żydzi oraz chłopi. Często władze przypisywały im nazwiska ośmieszające. Upowszechnienie systemu dwuimiennego nastąpiło w języku urzędowym. W języku potocznym i gwarach drugie określenie często bywało fakultatywne⁷.

Zdaniem Zofii Kalety dawna identyfikacja człowieka przez imię i towarzyszący mu tekst, na który składały się rozmaite treści informujące – nazwy miejscowe, zaimki dzierżawcze *noster, meus, eius* oraz wyrazy pospolite, daty i terminy, istniała obok systemu jednoimiennego. Badaczka uważa, że wszystkie procesy nazwotwórcze dokonywały się równolegle, a poszczególne formacje występowały jednocześnie, z różnym jednak nasileniem w różnych okresach. Identyfikacja przez imię i tekst przekształciła się w tzw. deskrypcje jednostkowe, czyli wyrażenia imienne mniej lub bardziej rozbudowane, mające jednego referenta, odmiejscowe lub patronimiczne. Po przeobrażeniu deskrypcji określonych w formy syntetyczne (m.in. z suf. *-ski*) zanikały te właściwości nazwisk, które orzekały o posiadaniu ziemi czy pochodzeniu z danej miejscowości. Jednocześnie nazwiska odmiejscowe na *-ski* zyskiwały wartość socjalną, wskazując na przynależność ich nosicieli do stanu szlacheckiego. Powodowało to wyraźne zróżnicowanie socjologiczne nazwisk w Polsce. Kolejnym etapem było dążenie do stabilizacji nazwisk w ich społecznym funkcjonowaniu. Z XV wieku pochodzą poświadczenia dziedziczości nazwisk przez co najmniej dwa pokolenia oraz obejmowania nimi

---

⁷ K. Rymut, *Nazwisko jako późne zjawisko historyczne*, w: *idem, op.cit.*, s. 14–24.

wszystkich członków rodziny. W wieku XVI istniało wśród szlachty nazwisko zwyczajowe na *-ski*, które wykazywało cechy ustabilizowania⁸. Edward Breza zauważa jednak:

W Polsce szlacheckiej (1466–1772) nazwisko można było zmienić. Zmieniała je szlachta, zmieniali chłopci i mieszczenie. Z historii literatury staropolskiej wiadomo, że Marcin *Bielski* (1495–1772) wcześniej nazywał się *Wolski*. Gdy sprzedał wieś *Wola*, z której pisał się *Wolski*, i nabył wieś *Biała*, zaczął się pisać z tej wsi *Bielski*. Można było mieć kilka nazwisk od wsi, w których posiadało się ziemię⁹.

Nazwiska mieszczańskie i chłopskie ustabilizowały się, zdaniem Kalety, na przestrzeni XVII i XVIII wieku. W dalszej kolejności następowała ich standaryzacja. Fakt, że w Polsce model na *-ski* ustalił się jako lepszy, świadczy o dawnym systemie wartości wyznawanym przez społeczeństwo, w myśl którego najważniejsze było posiadanie ziemi. Ostatnią fazą było objęcie nazwiska zwyczajowego ustawodawstwem prawnym. Pamiętać należy, że szesnasto- i siedemnastowieczne nazwisko zwyczajowe nie było jeszcze usankcjonowane ustawami, ale w XVIII wieku już istniało wśród szlachty i możnowładztwa nazwisko jako instytucja prawna. W zasadzie sposób funkcjonowania nazwiska zwyczajowego nieznacznie różnił się od tego, który obowiązuje dziś prawnie nazwiska noszone przez Polaków.

Nazwa miejscowa mogła stawać się nazwiskiem, nie przybierając sufiksu, choć taki sposób jej tworzenia jest w polskiej tradycji antropimicznej bardzo rzadki. Liczniejsze za to są nazwiska w postaci przymiotnikowej z zakończeniami na: *-ski*, *-cki*, co ilustrują zapisy poznańskich podatników czopowego takie, jak: *Jędrzy Gdansky*, *Kakawsky*, *Piotr Kalisky Zwiastka wolny*, *Lukowsky*, *Stanisław Łukowski*, *Skalecky*, *Skalecki* (zachowana pisownia oryginalna). Struktura językowa nazwisk tego typu mogła ulegać przekształceniom, tzn. ich podstawa była skracana lub poszerzana dodatkowymi morfemami. Pierwotnie nazwiska odmiejscowe wskazywały nie tylko właścicieli danych miejscowości, ale także ludzi po prostu pochodzących z dane-

⁸ Zob. Z. Kaleta, *Kierunki i metodologia badań. Terminologia*, w: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków 2005, s. 62–67.

⁹ E. Breza, *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, t. 1, Gdańsk 2000, s. 8.

go miejsca (np. *Gdański, Kaliski*). Nazwiska z tymi końcówkami od dawna uważano za wyznacznik przynależności do wyższej grupy społecznej, były zatem bardzo pożądane. Zdarzało się więc, że mieszczaństwo zmieniali swoje formy nazwiskowe, głównie patronimiczne, dodając sufiks *-ski* i mu podobne¹⁰.

Zanim wytworzyły się syntetyczne struktury odmiejscowe, wskazywano na miejsce zamieszkania, pochodzenia czy pracy za pomocą łacińskich przyimków *de, e(x), a(b)*, a w języku niemieckim za pomocą *von*, holenderskim – *van*, francuskim – *de*. Po opuszczeniu tego typu przyimków powstawało nazwisko równe nazwie miejscowości. W materiale poznańskim przykład ten ilustruje podatnik *Jan Moskwa*, notowany w źródłach w latach 1634–1639. Nazwiska odmiejscowe mogły być również tworzone za pomocą przyrostków *-ak, -an, -ec, -czyk* (np. *Podgórczyk* od nazwy miejscowej *Podgórze* – nazwisko notowane w latach 1634–1641 w zapisach: *Podgurczyk, Podgorczik*). Wiele nazwisk pozornie odmiejscowych, dokładniej tzw. nazwisk topograficznych, wymyka się przyjętej przeze mnie klasyfikacji antropimów, odnosi się bowiem do pospolitych nazw topograficznych typu *góra, dolina, brzeg, staw, las* (np. *Podlaski*), a więc do apelatywnej warstwy języka¹¹.

Należy jednak pamiętać, że nazwiska poznaniaków w XVII i XVIII wieku to nazwiska już pozbawione znaczeń i właściwej im funkcji opisującej lub wartościującej, związanej z najwcześniejszym etapem tworzenia protonazwisk. Kaleta nazywa proprializacją proces uzyskania przez element opisujący człowieka statusu nazwy własnej. Wiąże się to z przejściem funkcji charakteryzującej w referencyjną. W nazwiskach odmiejscowych proprializacja nazwy polega na zatarciu

---

¹⁰ Przykłady obrazujące to zjawisko zawarłam w dalszej części artykułu.

¹¹ Objaśnienia etymologiczne wszystkich przytaczanych w artykule nazwisk podatników poznańskich ustaliłam na podstawie źródeł: *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, K. Rymut, t. 1–6, Kraków 1995 i n. – tu w szczególności t. 3, *Odmiejscowe nazwy osobowe*, oprac. Z. Kaleta przy współudziale E. Supranowicz i J. Szymowej, Kraków 1997; K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Kraków 1999–2001; pomocny okazał się również *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.

znaczenia relacyjnego, tj. mówiącego o tym, kto, z jakiej miejscowości pochodził¹².

W zbadanych dokumentach archiwalnych zanotowałam ponad 180 form nazwisk odmiejscowych typu: *Balicki, Białkowski, Cieszyński, Czalczyński, Czeszewski, Daleszyński, Garbowski, Grabski, Jabłoński, Jakubowski, Kakawski, Kamiński, Kędzierski, Kostrzewski, Kotecki, Lewandowski, Łukowski, Malczewski, Małachowski, Miaskowski, Mieczielski, Moszyński, Osiecki, Płachecki, Polczyński, Ratajski, Regulski, Rzepecki, Sokołowski, Trzebicki, Wystawski, Zborowski*. Nazwiska te stanowią liczebną grupę. Warto może wspomnieć starsze ujęcia badawcze, według których formacje na *-ski* są pierwotnie najbardziej typowe właśnie dla Wielkopolski i północnej Polski, a najwcześniej notowanym nazwiskiem polskim było *Konarski* w Wielkopolsce¹³. Nieliczne z poznańskich nazwisk odmiejscowych posiadają podwójną motywację, np. *Bądkowski* (w podstawie nazwa osobowa *Bądek* – hipokorystyczna od imienia *Bądzisław* lub n. miejscowa *Bądkowo, Bądków*), *Będkowski* (analogicznie – n. os. *Będek* od im. *Bądzisław* lub n. m. *Będków, Będkowo, Będkowice*), *Bielawski* (n. os. i heraldyczna *Bielawa*, też n. m. *Bielawy, Bielawa, Bielowy*), *Wituski* (nazwisko to posiada kilka motywacji: n. os. *Witusz*, n. m. *Witusza*, im. *Wit*, także *Witold* lub im. złożone typu *Witosław*, możliwy też apelatyw *witać* ‘pozdrawiać kogoś przy spotkaniu’, dawniej ‘przybywać’).

Nazwy osobowe na *-ski* notowane są od wieku XIV, a od jego drugiej połowy kategoria ta stała się bardzo żywotna i produktywna. W średniowieczu nazwiska na *-ski* odnosiły się głównie do szlachty, właścicieli wsi. Jednak już w średniowieczu występowały i takie nazwy na *-ski*, które zamiast własności ziemi określały pochodzenie z danego miejsca. Budowa językowa tych nazw jest taka sama jak przymiotników od nazw miejscowych. Właściwie i w stadium początkowym nie było widać granicy między przymiotnikiem od nazwy miejscowej o charakterze wyrazu pospolitego a już istniejącą nazwą osobową (tj. użyciem przymiotników w funkcji nazw własnych). Proces krzepnięcia nazwisk odmiejscowych trwał długo. Jednak przy

---

¹² Zob. Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 47.

¹³ Zob. S. Rospond, *O nazwiskach na -ski*, „Poradnik Językowy” 1966, nr 1, s. 1–12.

przechodzeniu przymiotników odmiejscowych do kategorii nazw własnych nie zachodziły zmiany językowe. Najważniejszą cechą w budowie tych przymiotników, wtórnie nazw osobowych, jest przyrostek *-ski*, choć budowa ta może być urozmaicona. Nazwiska na *-ewski*, *-owski* pochodzą w większości od nazw zakończonych na *-ów*, *-owa*, *-owo* i *-ew*, *-ewa*, pochodzić także mogą od nazw miejscowych na *-owice*, *-ewice* (np. notowany w rejestrze z lat 1721 i 1722 *Woyciech Magnuszewski* – nazwisko od n. m. *Magnuszewo* lub n. m. *Magnuszewice*). W nazwach miejscowych cztero- i więcej sylabowych często odrzucano przyrostek tworzący nazwę, a więc element *-ice* (por. wspomniany *Magnuszewski* lub nazwisko *Będkowski*, zapisany w źródłach w formie *Łukszewi Bedkoskiemu* z roku 1658 – nazwisko od n. m. *Będków*, *Będkowo* lub n. m. *Będkowice*). Przyrostek *-iński*, *-yński* (od wcześniejszego *-eński*) tworzył nazwiska od nazw miejscowych na *-in*, *-yn*, *-na*, *-no* (co ma poświadczenie w poznańskich antroponimach takich, jak: *Połczyński* od n. m. *Połczyno*, *Rydzyński* od n. m. *Rydzyna*, *Wilczyński* od n. m. *Wilczyn*). Często jednak przyrostki *-ski*, *-cki* pochodzące z pierwotnych odmiejscowych przymiotników używane były w funkcji nazwiskotwórczej, czysto strukturalnej (dając np. nazwiska odapelatywne zakończone tymi przyrostkami)¹⁴.

Bogdan Walczak dowodzi istnienia pewnego stereotypu nazewniczego, utożsamiającego nazwisko na *-ski* z nazwiskiem szlacheckim, w rozumieniu szerszym – zaszczytnym i prestiżowym¹⁵. Stereotyp ten funkcjonował już w XVII wieku, nie tylko w Polsce, ale i w Europie, czego dowodzą liczne przykłady z siedemnastowiecznej polskiej literatury obyczajowej, a także literatury europejskiej. Badacz pisze:

Nazwisko na *-ski*, *-cki* tak dalece stało się w powszechnej świadomości epoki wyznacznikiem przynależności do stanu szlacheckiego, że doprowadziło

¹⁴ Por. na temat nazwisk z przyrostkiem *-ski*: K. Rymut, *Budowa językowa nazwisk polskich*, w: *idem*, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1, Wrocław 1999, s. 54–57. Zob. też szersze opracowania: Z. Kowalik-Kaleta, *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe*, Wrocław 1981; Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998.

¹⁵ B. Walczak, *Z dziejów pewnego stereotypu nazewniczego („szlacheckie” nazwiska na -ski, -cki)*, w: *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z IV Konferencji Onomastycznej*, red. E. Breza, Szczecin 1988, s. 275–281.

to wkrótce do wyśmiewania noszonych przez szlachtę nazwisk innych typów strukturalnych¹⁶.

Mimo że w XVIII wieku pojawiały się głosy obrony nazwisk szlacheckich takich, jak *Firlej*, *Rej*, *Chwalibóg*, nie zdołały one jednak przełamać już zakorzenionego w świadomości Polaków stereotypu. Autor pisze też, że również dziś, przy urzędowej zmianie nazwiska, zdecydowana większość form zmienionych posiada ten „szlachecki” przyrostek.

Jak stereotyp ów ma się do nazwisk poznańskich? Nazwiska „nobliwe” stanowią niemałą grupę spośród wszystkich antroponimów. Obejmują niemal całość nazwisk od nazw miejscowych, a także liczne nazwiska motywowane imionami (ok. 15% nazwisk odimiennych) i motywowane apelatywami (16% nazwisk odapelatywnych). Nosicielami ich była głównie ludność pochodzenia szlacheckiego, nabywająca prawa miejskie, posiadająca nieruchomości w mieście, ale również i mieszczenie. Zdaniem Ewy Rzetelskiej-Feleszko nazwiska odmiejscowe wśród mieszczan zdarzają się dość rzadko. Jak podkreśla autorka – dla tej grupy społecznej najbardziej typowe są nazwiska typu przezwiskowego powstałe od wyrazów pospolitych, m.in. od wykonywanych czynności i zawodów. Nazwiska mieszczan pojawiły się w Polsce nieco później niż nazwiska szlachty, pod koniec XIV wieku. Były nazwiskami dziedzicznymi. Zdaniem badaczki były to pierwotne określenia od imion, przezwisk i innych wyrazów pospolitych. Szczególnie częste okazywały się nazwiska mówiące o zawodach, urzędach i godnościach oraz tworzone od nich patronimiczne formy przyrostkowe¹⁷. Proceder dodawania przyrostka *-ski* i mu pochodnych do różnego rodzaju podstaw innych niż miejscowe, ze względu na prestiż i pewną modelowość tego nazwiska, uprawiano od XVII wieku, co znajduje liczne dowody w antroponimii poznańskiej (np. siedemnastowieczne odimienne nazwisko *Mikulski*, odapelatywne nazwiska *Flaszyński*, *Łatkowski*, *Włodarski*). Zjawisko to nasilało się w wieku późniejszym, co też pokazują już znacznie liczniejsze osiemnastowieczne przykłady nazwisk odimiennych – *Florkowski*, *Gawlikowski*, *Klimecki*, *Konczewski* czy odapelatywnych – *Koperski*, *Kraj-*

¹⁶ *Ibidem*, s. 276.

¹⁷ Zob. E. Rzetelska-Feleszko, *Ród czy majątek, czyli o nazwiskach*, w: *eadem*, *W świecie nazw własnych*, Warszawa – Kraków 2006, s. 84–95.

czewski, Kupiszewski, Nalepski, Nielubiński, Przybylski, Sośliński. Mechanicznie dodawano także polski przyrostek do nazw rdzennie obcych, przyjmowanych na rodzimy grunt antroponimiczny, co stanowiło przejaw ich adaptacji w języku polskim oraz przyczyniało się do „produkcji” tzw. nazwisk-hybryd, takich jak *Flemikowski*, *Kalkowski*, *Sztorkowski*, *Trampski*. Warto nadmienić, że produktywność modelu pierwotnie odmiejscowego na *-ski* w procesie kształtowania się polskich nazwisk przyczyniał się także czasem do późniejszej niemożliwości ustalenia ich jednej motywacji (np. *Janowski* – w podstawie n. m. *Janowice*, *Janów*, *Janówki* lub n. os. *Jan*). Zdaniem Małgorzaty Jaracz przyczyn takiej polisemiczności nazwisk należy doszukiwać m.in. w zmianie funkcji sufiksu *-ski* z odmiejscowej na strukturalną¹⁸.

Spośród nazwisk odmiejscowych na *-ski* zdecydowana większość pochodzi z XVIII wieku (prawie 77%), zaś niecała jedna czwarta wszystkich nazwisk odmiejscowych (nieco ponad 23%) to nazwiska zapisane w rejestrach z XVII wieku. Jeżeli dodać nazwiska odimienne na *-ski*, które funkcjonowały również głównie w XVIII wieku oraz nazwiska odapelatywne zakończone tym formantem, których występowanie – podobnie – częstsze było w wieku XVIII aniżeli XVII, zauważyć można dwie prawidłowości: 1) trzykrotnie większy udział nazwisk odmiejscowych w spisach osiemnastowiecznych od udziału tych nazwisk w spisach siedemnastowiecznych; 2) dwukrotnie większy udział nazwisk wzorowanych na modelu odmiejscowym, odapelatywnych i odimiennych na *-ski* w wieku XVIII od ich udziału w wieku XVII. Wnioski te potwierdzałyby silną obecność w świadomości poznaniaków wspomnianego i dowiedzionego przez Walczaka stereotypu nazewniczego, nawyku zmieniania nazwisk mieszczańskich równych apelatywom na nazwiska utożsamiane z wyższą rangą społeczną (np. staropolska n. os. *Kopr*, *Koper* od apelatywu *koper*, stp. i gwarowe *kopr* – a późniejsze, średniopolskie nazwisko „modelowe” *Koperski* notowane w rejestrach czopowego w latach 1784–1786¹⁹) oraz rzeczywistego związku modelu na *-ski* z obszarem Wielkopolski.

¹⁸ M. Jaracz, *Nazwiska mieszkańców Kalisza od XVI do XVIII wieku*, Bydgoszcz 2001, s. 496.

¹⁹ Zob. staropolską n. os. *Koper*, *Kopr* w źródle *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 3, Wrocław 1971–1973, s. 77 oraz nazwisko *Koperski* w dobie średniopolskiej w źródle *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz*

Ponad połowa nazwisk odmiejscowych znalazła poświadczenie w zasobie staropolskim oraz współczesnym, wszystkie zaś nazwiska poświadczone ponadto zostały w *Antroponimii Polski od XVI do końca XVIII wieku*²⁰. Poznańskie przykłady nazwisk o nieprzerwanym funkcjonowaniu przez wieki to: *Baczyński, Bielawski, Cieszyński, Czachorski, Godlewski, Goliński, Jankowski, Kierski, Konicki, Łopacki, Piotrowski, Pietrowski, Potocki, Różański, Sławiński, Szadkowski, Wilkoński, Załuski, Żychliński*. Liczne są również nazwiska, które nie funkcjonowały w staropolszczyźnie, znajdowały natomiast poświadczenia późniejsze, w *Antroponimii Polski od XVI do końca XVIII wieku* lub w *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych*. Stanowią blisko jedną czwartą wszystkich nazwisk odmiejscowych, są to m.in. nazwiska: *Czałczyński, Czempiński, Gawarecki, Jachowski, Kosakowski, Kurnatowski, Malczyński, Niezuchowski, Opawski, Polczyński, Rodowski, Rutkowski, Sołacki, Walichnowski*. Z kolei nazwisko *Poklatecki* (w źródle podatkowym zapis: *Poklateckiemu od fosy co kamienie woził cały tydzień*, rok 1731), poświadczone w systemie staropolskim, nie przetrwało do dnia dzisiejszego²¹. Znalazły się również nazwiska właściwe tylko dobie średniopolskiej, nienotowane w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* ani w *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych* takie, jak *Kakawski, Sekuliński, Wysławski*. Dwa pierwsze poświadczone są w *Antroponimii Polski od XVI do końca XVIII wieku* oraz w *Wykazie członków władz Poznania* – Andrzej Kakawski, piekarz, starszy cechu w 1634 roku i Andrzej Kakawski, piekarz, starszy cechu wybierany w latach 1658–1673, Ka-

---

z *chronologią i geografją*, red. A. Cieślíkowa przy współpracy K. Skowronek, t. 2, Kraków 2009, s. 279.

²⁰ Funkcjonowanie w polskim systemie antroponimicznym omawianych nazwisk poznańskich na podstawie źródeł: *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 1–6, Suplement t. 7, Wrocław 1965–1987; *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografją*, red. A. Cieślíkowa, t. 1–4, Kraków 2007–2013 – poświadczenia nazwisk do dotychczas opracowanej litery S; *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, red. K. Rymut, t. 1–10, Kraków 1992–1994.

²¹ Zob. nazwisko *Poklatec(s)ki* w: *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 4, Wrocław 1974–1976, s. 306. Brak poświadczenia tego nazwiska w *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych* pod redakcją K. Rymuta.

zimierz Sekuliński, budnik, kramarz, starszy bractwa kupieckiego, rajca, ławnik i szafarz wybierany w latach 1667–1691²².

Na koniec warto przyrzeć się również temu, które nazwiska odmiejscowe oraz urabiane na ich wzór inne nazwiska modelowe na *-ski* mają najwięcej poświadczeń w wybranych opracowaniach dla obszaru Wielkopolski²³ i wskazać je jako typowe dla tego regionu. Nazwiska takie, jak: *Bogusławski, Dobrowolski, Duszyński, Jankowski, Janowski, Kędzierski, Kowalewski, Kowalski, Lipiński, Lisiecki, Łukowski, Maciejewski, Małachowski, Miaskowski, Mikulski, Osiecki, Pawłowski, Piątkowski, Piotrowski, Przybylski, Sokołowski, Sroczyński, Stanecki, Zalewski* najczęściej dokumentowane są w zasobie nazwisk kaliskich, często gostyńskich, czasem wrzesińskich, a rzadziej szamotulskich. Znajdują też liczne poświadczenie w *Wykazie członków władz miasta...*²⁴.

Podsumowując sygnalizowane powyżej problemy związane z kształtowaniem się nazwisk w dobie średniopolskiej, warto podkreślić pozajęzykową sferę wartości oddziałującą na kształt polskich antroponimów. Syntetyczne nazwisko w postaci przymiotnika odmiejscowego, pierwotnie przynależne szlachcie, czyli warstwie posiadającej ziemię, w dziejach polskiej antroponimii odniosło niebywały sukces. Stało się produktywnym modelem, pożądanym wzorem strukturalnym dla formujących się i jeszcze nie do końca ustabilizowanych w wieku XVII i XVIII nazwisk. Odmiejscowe nazwy osobowe na *-ski* zatracaly swą relacyjność, stając się pozbawionym pierwotnej treści typem nazwiskowym, utożsamianym z wysoką rangą społeczną i z polskością. W antroponimii poznańskiej wśród nazwisk motywowanych nazwami własnymi na pierwszy plan wysuwają się właśnie antroponimy odmiejscowe, pod wpływem których poznaniacy

²² Zob. *Wykaz członków władz miasta 1253–2003*, w: *Władze miejskie Poznania*, t. 2, 1793–2003, red. J. Wiesiołowski, Poznań 2003, s. 206, 244.

²³ M. Czachorowska, *System antroponimiczny w wielkopolskich rotach sądowych*, Bydgoszcz 1998; M. Jaracz, *Nazwiska mieszkańców Kalisza od XVII do XVIII wieku*, Bydgoszcz 2001; *Nazwiska mieszkańców Szamotuł w dobie średniopolskiej* (kartoteka), oprac. A. Sieradzki; *Nazwiska mieszkańców Wrzesni w dobie średniopolskiej* (kartoteka), oprac. A. Sieradzki; B. Mikołajczakowa, *Nazwy osobowe w XVII–XIX wieku na terenie dawnej Ziemi Gostyńskiej* (nazwiska mieszczańskie i chłopskie), Poznań 1979 (maszynopis rozprawy doktorskiej w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej UAM).

²⁴ *Wykaz członków władz miasta...*

przekształcali swoje nazwiska motywowane apelatywną, przezwiskową i zawodową warstwą języka bądź też imionami tradycji chrześcijańskiej. W taki sposób daje się wytłumaczyć zaobserwowany w zbadanych dokumentach z okresu ponad 150 lat istotny wzrost struktur przymiotnikowych na *-ski*, u których podstaw nie legły nazwy miejscowe. Z drugiej zaś strony większość „zacnych”, starych, pierwotnie odmiejskowych nazwisk jest bardzo żywotna, ma liczne poświadczenia źródłowe, funkcjonuje w polskim systemie antroponimicznym od wieków i z pewnością będzie funkcjonowała w przyszłości.

Issues of Polish names forming: local name-origin model with *-ski* in Poznań anthroponymy of seventeenth and eighteenth centuries

SUMMARY

The article concerning history of Polish names discusses the names derived from place names with the *-ski* suffix, which in Polish anthroponymy is associated with the extra-linguistic content, such as noble class determinant, land and wealth ownership. The article presents the results of onomastic analysis based on Poznań inhabitants' historical names from the seventeenth and eighteenth centuries, certified in selected archival sources, namely *czopowy* tax registrations. Under the influence of the beliefs about social superiority of name models with the suffix *-ski*, there were created primary place-related names with this productive suffix, but also numerous appellative-origin and first name-origin surnames. This phenomenon occurred more frequently in Poznań anthroponymy in the eighteenth century than in the seventeenth century. The analysis carried out on the basis of cultural onomastics has shown an increase of surnames modeled on the adjectival local name-origin surnames, equated with social prestige. It also confirms a naming stereotype, according to which the name with *-ski* suffix is considered a typical Polish name. Antroponimic material allows to observe a process of Polish names forming in the discussed period in the history of Polish anthroponymy.

Key words: onomastics, anthroponymy, proper name, name, surname derived from local name.

O Autorce:

Ewa Nowak-Pasterska - od 2010 roku doktorantka w Zakładzie Lingwistyki Antropologicznej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Należy do zespołu redakcyjnego *Słownika nazwisk mieszkańców Poznania XVI-XVIII wieku* pod redakcją prof. dr hab. Ireny Sarnowskiej-Giefing. Interesuje się językoznawstwem historycznym, onomastyką, nazewnictwem miejskim Poznania. Przygotowuje pracę doktorską z zakresu dawnej antroponimii Poznania pod kierunkiem prof. dra hab. Andrzeja Siemradzkiego.

E-mail: ewa.n@amu.edu.pl